

Rafał Pilarek

Uniwersytet Łódzki

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej

Etnografia na lamach czasopism naukowych Polskiego Towarzystwa Geograficznego

Polskie Towarzystwo Geograficzne [dalej skrót: PTG] powstało w 1918 roku i było pierwszym towarzystwem naukowym założonym po I wojnie światowej w odradzającej się wolnej Polsce. Z istniejących obecnie w naszym kraju ponad 160 towarzystw naukowych jest jednym z najstarszych. Z towarzystw naukowych specjalistycznych starsze są tylko: Polskie Towarzystwo Filologiczne (1893), Towarzystwo Ludoznawcze (1895), Polskie Towarzystwo Filozoficzne (1904) i Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (1906)¹. Pomimo tego faktu PTG powstało znacznie później niż podobne organizacje w innych krajach Europy. Wyprzedziły nas nie tylko narody niegdyś kolonialne jak Holendrzy i Belgowie, ale także Norwegowie, Szwajcarzy, a nawet Czesi. Większość towarzystw geograficznych powstała w wieku XIX, w okresie narastającego zainteresowania podróżami badawczymi i odkryciami². Założono wówczas największe towarzystwa geograficzne: paryską Société de Géographie (1821), berlińską Gesellschaft für Geographie (1828) oraz londyńską Royal Geographical Society (1830)³. Opóźnienia naszego kraju w tym względzie wynikały z represyjnej polityki zaborców, utrudniającej tworzenie na ziemiach polskich instytucji naukowych. Nie zawsze jednak tak było. Dawna Rzeczpospolita posiadała bogate tradycje zrzeszeń i stowarzyszeń geograficznych. Król Jan Sobieski był protektorem pierwszego na świecie zrzeszenia miłośników geografii – Akademii Argonautów (Accademia degli Argonauti), powstałej w 1680 r. w Wenecji⁴. Nie brakowało także w wieku XIX i XX głosów nawołujących do utworzenia na ziemiach polskich towarzystw geograficznych. Niepowodzeniem zakończyła się próba utworzenia w Warszawie oddziału Carskiego Rosyjskiego Towarzystwa

¹J. Wojtanowicz, *Polskie Towarzystwo Geograficzne – refleksje na jubileusz 90-lecia*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 79, z. 1–2, 2008, s. 12.

²B. Olszewicz, *Powstanie Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, [w:] *PTG w 50-rocznicę działalności*, Warszawa 1968, s. 11.

³Tamże, s. 7.

⁴B. Olszewicz, *Król Jan Sobieski jako miłośnik geografii*, „Przegląd Geograficzny”, t. 1, 1918, s. 114.

Geograficznego. Do powstania Towarzystwa Ziemioznawczego wzywał wielokrotnie Filip Sulimierski (1843–1885) redaktor „Wędrowca” i *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego*. Do powołania Towarzystwa nawoływał także Wacław Nałkowski w artykule pt. „Nasze krajoznawstwo i środki jego podniesienia”, ale i jego odezwa nie odniosła zamierzonych skutków. Pomimo tych trudności dzięki staraniom Stanisława Kłobukowskiego we Lwowie w 1893 r. powstało Towarzystwo Handlowo-Geograficzne. Jego działalność nie trwała jednak długo, bo zaledwie kilka lat. O założenie we Lwowie Towarzystwa Geograficznego i Etnograficznego zabiegał wybitny uczyony i podróżnik Benedykt Dybowski. W 1895 roku zrealizowano częściowo jego postulat, powstało bowiem we Lwowie Towarzystwo Ludoznawcze⁵, na którego czele stanął Antoni Kalina (1846–1906).

W okresie międzywojennym Polskie Towarzystwo Geograficzne nie było jedynym Towarzystwem skupiającym geografów. Istniały niezależne towarzystwa geograficzne we Lwowie (od 1926) i Poznaniu (od 1928), a także założone w 1923 r. Zrzeszenie Polskich Nauczycieli Geografii⁶. Grunt dla powstania PTG przygotowało bez wątpienia powstałe w 1906 r. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Organizacja ta poza popularyzacją turystyki krajowej i wiedzy o ziemi ojczystej propagowała również tematykę geograficzną⁷.

Dzieje PTG sięgają 1917 roku, kiedy to Jan Lewiński, Stanisław Lenczewicz, Bolesław Olszewicz, Stanisław Poniatowski i Ludomir Sawicki podjęli inicjatywę założenia w Warszawie Towarzystwa Geograficznego⁸. Oficjalne zebranie konstytuujące Towarzystwo odbyło się 27 stycznia 1918 roku, deklaracje członkowskie podpisało wówczas 47 osób⁹. Na inauguracyjnym zebraniu powołano pierwszy zarząd na którego czele stanął geolog Jan Lewiński. Do członków-założycieli należały osoby różnych zawodów i specjalności naukowych, w tym: geografowie, ekonomiści, historycy, socjologowie, geolodzy, botanicy, zoologowie, etnografowie i antropologowie. Do grupy humanistów należeli m.in.: Ludwik Krzywicki – socjolog, etnolog, antropolog, publicysta, działacz socjalistyczny, profesor Uniwersytetu Warszawskiego; Stanisław Poniatow-

⁵ B. Olszewicz, *Powstanie...* s. 11–12. Należy odnotować próbę powołania w 1921 r. Polskiego Towarzystwa Etnologicznego. Status Towarzystwa przewidywał, iż siedzibą PTE miała być Warszawa, natomiast terenem działania – obszar całego kraju. Inicjatywa ta mimo ambitnych planów nie powiodła się.

⁶ Strona internetowa PTG, http://www.ptg.pan.pl/?Zarys_dziej%F3w [6.08.2012]

⁷ Tamże, s. 9.

PTK wydawało tygodnik krajoznawczy „Ziemia”, który na swych łamach poruszał m.in. tematykę geograficzną.

⁸ S. Leszczyki, M.I. Mileska, *Sprawozdanie z działalności Polskiego Towarzystwa Geograficznego w latach 1945–1954*, „Przegląd Geograficzny”, t. 26, 1954, s. 123.

⁹ *Sprawy Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, „Przegląd Geograficzny”, t. 1, 1918, s. 151., T. Komornicki, F. Plit, B. Maciejewska, K. Ł. Czapiewski, *Polskie Towarzystwo Geograficzne – podstawowe informacje*, „Przegląd Geograficzny”, t. 79, z. 1–2, 2008, s. 16.

ski – antropolog, etnograf, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, długoletni członek Zarządu oraz skarbnik Towarzystwa; Antoni Langer – etnograf, publicysta, działacz ludowy, poseł na Sejm. Wśród założycieli Towarzystwa znaleźli się także: Kazimierz Moszyński (etnograf, etnolog, slawista) oraz archeolog Ludwik Sawicki¹⁰. Działalność Towarzystwa od pierwszej chwili jego istnienia obejmowała swym zasięgiem sprawę nauczania, popularyzację geografii oraz problematykę naukową. Do realizacji tych zadań powołano komisje: Geografii historycznej, kartograficzną, dydaktyczną i odczytową. Inauguracyjne posiedzenie naukowe w obecności 33 osób dobyło się 18 marca 1918 r. Na spotkaniu wygłoszono referat Edwarda Lotha pt. *Historia kolonizacji Afryki*, omówiony następnie przez etnografa Stanisława Poniatońskiego, który ponadto zaprezentował zebranim najnowsze wydawnictwa etnograficzne¹¹. Stanisław Poniatoński zabrał także głos podczas czwartego posiedzeniu Towarzystwa, które odbyło się 15 października 1918 r. Badacz wystąpił wówczas z referatem pt. „O potrzebach etnologii w Polsce”¹².

Początki działalności Towarzystwa nie były łatwe, przypadały bowiem na okres odzyskania przez Polskę niepodległości i formowania się nowych instytucji państwowych. Pomimo tych trudności udało się w pierwszym roku działalności Towarzystwa zwiększyć liczbę członków z 47 do 135¹³. W 1922 roku powstała inicjatywa utworzenia oddziałów PTG w Krakowie, Lwowie i Poznaniu. Pomimo starań utworzony został tylko oddział w Krakowie, którego zebranie organizacyjne odbyło się 25 listopada 1922 roku. Największą liczbę członków Towarzystwa w okresie międzywojennym odnotowano w roku 1924 (659 osób), po czym ta liczba stopniowo malała pomimo powstawania kolejnych oddziałów Towarzystwa: w roku 1928 w Katowicach oraz w 1929 roku w Łodzi¹⁴.

Jednym z kluczowych celów PTG było wydawanie własnego organu – „Przeglądu Geograficznego” [dalej skrót: „Przegląd”]. Założenia pisma zostały przedstawione w *Odezwie*, która pojawiła się drukiem w grudniu 1917 r. lub na początku stycznia 1918 r. Czytamy w niej: „[...] grono osób sprawie tej oddanych (podniesienie poziomu oświaty i twórczości geograficznej w Polsce), po-

¹⁰ B. Olszewicz, *Powstanie...*, s. 14–15, 25–27.

Wśród osób, które podpisały pierwsze deklaracje, geografowie stanowili znikomą mniejszość. Było ich zaledwie 12 wobec 35 przedstawicieli innych dziedzin wiedzy (12 przyrodników i 15 humanistów). Nie może to dziwić, gdyż w Warszawie pod władzą carską brakowało dla geografów oparcia w pracy naukowej. Pełen skład PTG został zamieszczony w pierwszym numerze „Przeglądu Geograficznego”, t. 1, 1918, s. 171–175.

¹¹ Tamże, s. 18.

¹² *Sprawy Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, „Przegląd Geograficzny”, t. 1, 1918, s. 158.

¹³ J. Bański, A.T. Bankowski, *Polskie Towarzystwo Geograficzne [w:] Historia geografii polskiej*, A. Jackowski, S. Liszewski, A. Richling (red.), Warszawa 2008, s. 492.

¹⁴ J. Kondracki, *Rozwój Polskiego Towarzystwa Geograficznego w latach 1918–1967*, [w:] *PTG w 50-rocznicę działalności*, Warszawa 1968, s. 33–34.

stanowiło założyć przy tworzącym się w Warszawie Polskim Towarzystwie Geograficznym czasopismo „Przegląd Geograficzny” („Revue Geographique Polonaise”), czasopismo o charakterze ściśle naukowym, uwzględniające prócz geografii także wszystkie pokrewne jej nauki [...]”. W słowie wstępnym zamieszczonym w inauguracyjnym numerze „Przeglądu” jego twórcy nawiązali do tradycji XIX-wiecznych pism podróżniczych – „Dziennika Podróży Lądowych i Morskich” (1827), „Kolumba” (1928–1929), a także „Wędrowca” z początkowych lat jego działalności. Inicjatorzy pisma wyrazili równocześnie przekonanie, iż „znajomość ziemi własnej i obcej jest warunkiem jednym z najważniejszych”. Aby ten postulat mógł się urzeczywistnić na łamach miesięcznika planowano zamieszczać: „1) artykuły oryginalne z dziedziny geografii ogólnej, polskiej lub obcej, dalej z dziedziny nauk pokrewnych i pomocniczych [...]; 2) notatki naukowe z tych samych dziedzin wiedzy; 3) sprawozdania syntetyczne z postępów poszczególnych wyżej wymienionych gałęzi nauki, uszeregowane według działów rzeczowych; 4) kronikę wydarzeń geograficznych [...]”¹⁵.

Pierwszym redaktorem „Przeglądu” został Ludomir Sawicki, który niezwykle energicznie przystąpił do gromadzenia materiałów. Pierwszy tom nowego pisma pod jego redakcją pojawił się w marcu 1918 roku. Pomimo, iż w pierwszych numerach czasopisma przeważała geomorfologia, hydrografia i limnologia¹⁶, pojawił się także szereg materiałów o charakterze etnograficznym.

Przegląd materiałów etnograficznych prezentowanych na łamach „Przeglądu” rozpoczyna artykuł wielkiego popularyzatora folkloru i kultury ludowej Małopolski Seweryna Udzieli pt. „Etnograficzne ugrupowanie i rozgraniczenie rodów Górali polskich”, opatrzone szkicem, mapą i siedmioma figurami w tekście. W tym bogato ilustrowanym materiale autor podjął niełatwą próbę nakreślenia granic etnicznych mieszkańców polskich gór¹⁷. W tomie II (1920–1921) odnajdziemy notatkę naukową Zofii Hałubianki pt. „Kilka słów o szałasnictwie w Tatrach polskich”. Do tekstu dołączono ryciny, przedstawiające typy szałasów górskich oraz wykaz rozmieszczenia „bacówek” uwzględniając wskaźnik wysokościowy¹⁸. W kolejnym tomie pisma (1922) zamieszczono tekst anonimowego autora pt. „Rumunia krajem Europy środkowej”. Autor odwołując się do wiedzy geograficznej, językoznawczej oraz etnograficznej przekonywał, iż Rumunia nie zalicza się do krajów bałkańskich. Tom IV z roku 1923 przynosi raport Jana Czekanowskiego z wyprawy naukowej do Afryki środkowej, odbytej przez ba-

¹⁵ *Słowo wstępne*, „Przegląd Geograficzny”, t. 1, 1918, s. 1–2.

¹⁶ J. Szupryczyński, *90 lat Przeglądu Geograficznego*, „Przegląd Geograficzny”, t. 80 (jubileuszowy), z. 1, 2008, s. 10.

¹⁷ S. Udziela, *Etnograficzne ugrupowanie i rozgraniczenie rodów Górali polskich*, „Przegląd Geograficzny”, t. 1, 1918–19, s. 80–91.

¹⁸ *Rumunia krajem Europy środkowej*, tamże, t. 3, 1922, s. 126–128.

dacza w latach 1907–1909¹⁹. W artykule Czekanowski dokonał charakterystyki etnograficznej grup etnicznych zamieszkujących centralne obszary Afryki oraz zaprezentował wytwory kultury materialnej miejscowej ludności. W tomie V (1925) zamieszczono tekst Józefa Zwierzyckiego pt. „Nowa Gwinea i jej mieszkańcy”²⁰, a w dziale *Sprawozdania* – informację o I Zjeździe Słowiańskich Geografów i Etnologów, który odbył się w dniach 4–8 czerwca 1924 roku²¹. Relacje z kolejnych zjazdów prezentowane były sukcesywnie w następnych rocznikach „Przeglądu”²². Na łamach czasopisma w tomie X (1930) pojawił się artykuł Jerzego Lotha, uznanego geografa i etnografa, badacza Ameryki i Afryki zatytułowany: „Kronika podróży przez ląd afrykański od przylądka Dobrej Nadziei do Morza Śródziemnego”²³. Artykuł poza prezentacją wiedzy na temat warunków przyrodniczych Afryki dostarczył szeregu informacji o codziennym życiu mieszkańców Czarnego Łądu. W tym samym tomie zamieszczono tekst Władysława Deszczka, zatytułowany „Regionalizm”²⁴. Przegląd materiałów etnograficznych z lat 1918–1939 zamyka notatka G.W. Dekking’a pt. „Kanibalizm w Afryce środkowej”²⁵.

„Przegląd Geograficzny” kolportowany był do 29 instytucji krajowych i 72 zagranicznych. Czasopismo ukazywało się do wybuchu wojny. Objętość periodyku za lata 1918–1939 (łącznie 18 tomów) wynosiła w przybliżeniu 265 arkuszy drukarskich.

¹⁹ J. Czekanowski, *Ostateczne wyniki badań w Afryce środkowej w latach 1907–1909*, tamże, t. 4, 1922, s. 138–150.

²⁰ J. Zwierzycki, *Nowa Gwinea i jej mieszkańcy*, tamże, t. 5, 1925, s. 71–92.

²¹ Pismo zamieściło sprawozdanie z I Zjazdu Geografów i Etnografów Słowiańskich, które odbyło się w 1924 roku w Pradze. Spośród instytucji i towarzystw polskich reprezentowane były m.in. Towarzystwo Ludoznawcze (prof. Czekanowski i Frankowski), tamże, t. 5, 1925, s. 119–126.

²² Informacje o II Zjeździe geografów i etnografów słowiańskich znajdziemy w tomie 6 z 1926 r., s. 143–145. Prace na zjeździe odbywały się w 8 sekcjach. Sekcja 6 zarezerwowana była dla antropologii, demografii, etnografii i socjologii. III Zjazd zreferowany został w tomie 10 z 1930 r. Na łamach pisma pojawiło się także sprawozdanie z Międzynarodowego Kongresu Nauk Antropologicznych i Etnograficznych, t. 16, 1936, s. 197.

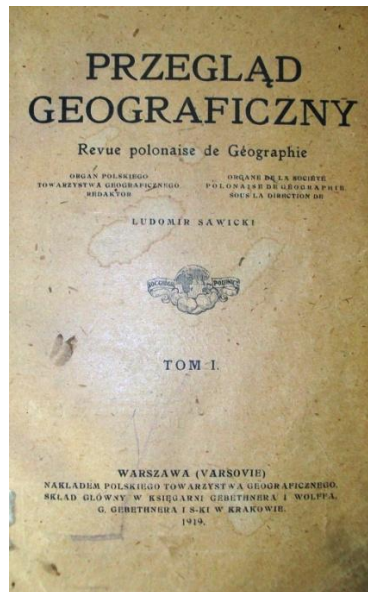
²³ J. Loth, *Kronika podróży przez ląd afrykański od przylądka Dobrej Nadziei do Morza Śródziemnego*, „Przegląd Geograficzny”, t. 10, 1930, s. 1–45.

²⁴ W. Deszczka, *Regionalizm*, tamże, t. 10, 1930, s. 261–267.

²⁵ G.W. Dekking, *Kanibalizm w Afryce środkowej*, tamże, t. 10, 1930, s. 180–181.

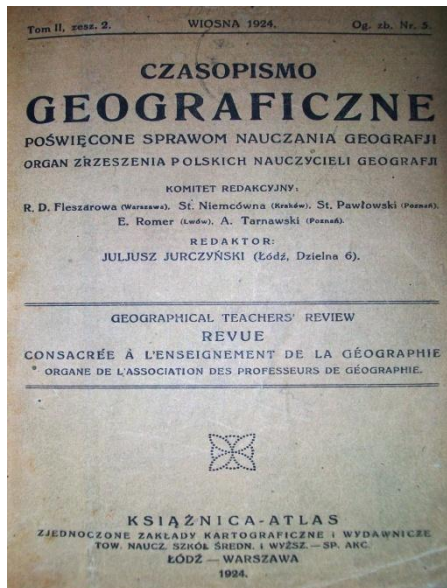
Fotografie Górali, zamieszczone w artykule S. Udzieli pt. „Etnograficzne ugrupowanie i rozgraniczenie rodów Górali polskich”. Górale śląscy z Istebnego (od lewej), Górale Beskidzcy z Krzyżowej (po prawej).

Strona tytułowa czasopisma „Przeгляд Geograficzny” (1919) pod redakcją Ludomira Sawickiego.

Strona tytułowa czasopisma „Wiadomości Geograficzne” (1923), wydawanego przez Krakowski Oddział PTG i Instytut Geograficzny UJ.

„Czasopismo Geograficzne” (1923) – strona tytułowa. Początkowo organ Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii, a od 1947 roku Polskiego Towarzystwa Geograficznego.

Po przerwie wymuszonej II wojną światową PTG wznowiło działalność 6 maja 1945 r. w Warszawie. Rok później w czerwcu 1946 r. we Wrocławiu odbył się Zjazd Geografów Polskich, na którym dokonano się zjednoczenie wszystkich przedwojennych towarzystw geograficznych. W 1953 r. po części na bazie struktur PTG został powołany Instytut Geografii i Przestrzennego zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk. Przejął on zasadniczą część działalności naukowo-badawczej, a także wydawanie istniejącego do dziś czasopisma – „Przegląd Geograficzny”²⁶. Od chwili, gdy na czele redakcji „Przeglądu” stanął w 1946 r. wybitny geograf Eugeniusz Romer, ilość publikacji o charakterze etnograficznym wyraźnie spadła. Sytuacja taka utrzymuje się właściwie do chwili obecnej. Czasopismo poza niewielkimi wyjątkami (zamieszczane były głównie recenzje znaczących prac etnograficznych) nie poświęca tej dziedzinie wiedzy więcej uwagi. Pewne elementy wiedzy etnograficznej i antropologicznej odnaleźć można jedynie w publikacjach z zakresu antropogeografii²⁷.

„Przegląd Geograficzny” nie był jedynym pismem wydawanym przez PTG w okresie międzywojennym. Oddział Krakowski Polskiego Towarzystwa Geograficznego powstał w 1922 roku i należy do jednych z najstarszych w kraju. Placówka ta w latach 1923–1939 wydawała czasopismo „Wiadomości Geograficzne” (przejęte później przez Instytut Geografii UJ)²⁸. Zarówno „Przegląd Geograficzny” jak i „Wiadomości Geograficzne” [dalej skrót: „Wiadomości”] stały się od 1 stycznia 1927 r. współrzednymi organami PTG. W *Zawiadomieniu* opublikowanym na stronie tytułowej „Wiadomości” z grudnia 1926 roku czytamy, iż „Przegląd” poświęcony będzie rozprawom naukowym oraz dydaktycznym, zaś „Wiadomości” – kronice bieżących wypadków i bibliografii²⁹. Redaktorami „Wiadomości Geograficznych” zostali Ludomir Sawicki i Wiktor Orficki. Oba tytuły, tj. „Wiadomości Geograficzne” i „Przegląd Geograficzny”, wydawane były staraniem Księgarni Geograficznej „Orbis” w Krakowie³⁰. Pismo Krakowskiego Oddziału PTG podzielono na kilka stałych działów: personalia, wykłady i odczyty, towarzystwa i nowe czasopisma, zakłady naukowe i instytuty, zjazdy, ekspedycje, wiadomości drobne, recenzje i sprawozdania, literatura (krajowa i obca) oraz przegląd czasopism. Przeprowadzona kwerenda pisma obejmu-

²⁶ Strona internetowa PTG, http://www.ptg.pan.pl/?Zarys_dziej%F3w [dostęp 9.08.2012].

²⁷ Tom 27 „Przeglądu Geograficznego” z 1955 r. zawiera interesujący materiał J. Staszewskiego pt. *Nazwa Europy i Azji*, s. 311. W tomie 31 z 1959 r. odnajdziemy natomiast recenzje naukową W. Kosińskiego, pracy J. Burszty pt. *Od osady słowiańskiej do wsi współczesnej*, s. 412. Z kolei w tomie 44, 1972, natkniemy się na artykuł J. Zywerta pt. *Dynamika i struktura ludności cygańskiej w województwie zielonogórskim*, s. 123.

²⁸ Z. Górka, *Oddział Krakowski Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 79, z. 1–2, 2008, s. 106–107., S. Milanowa, *Oddział Krakowski [w:] PTG w 50-rocnicę działalności*, Warszawa 1969, s. 102.

²⁹ „Czasopismo Geograficzne”, t. 4, z. 10, 1926 (strona tytułowa).

³⁰ Księgarnia Geograficzna „Orbis” w okresie międzywojennym wydawała wiele prac etnograficznych, m.in. S. Udzieli, J. St. Bystronia, A. Chętnika, J. Bohdana.

jąca lata 1923–1939 (17 tomów) ujawniła, że materiały etnograficzne zawarte w piśmie prezentują się nad wyraz skromnie. Odnaleziono zaledwie dwa artykuły naukowe. Pierwszy, autorstwa Jana Stanisława Bystronia pt. „Studjum etnografii w Krakowie”, prezentował historię i dorobek polskiej etnografii³¹. Drugi, pióra Juliusza Zborowskiego pt. „W sprawie programu badań etnograficznych na góralszczyźnie”, podnosił problem terenu, metod i organizacji badań etnograficznych w rejonie Podhala³². Na łamach „Wiadomości” zamieszczono również recenzje naukowe prac Adama Fischera pt. „Etnografia słowiańska” i J.St. Bystronia pt. „Algier kraj i ludzie”. Oba teksty ukazały się w dziale – *Recenzje*³³. Podobnie, jak miało to miejsce w przypadku „Przeglądu”, także w „Wiadomościach” zamieszczano sprawozdania z konferencji Słowiańskich Geografów i Etnografów oraz z Konferencji Tatrzańskich³⁴. Czasopismo publikowało bibliografie prac naukowych, które uwzględniały także pozycje etnograficzne. Umieszczano je w dziale V – *Literatura*³⁵.

W okresie międzywojennym liczba periodyków i wydawnictw seryjnych o tematyce geograficznej w naszym kraju była znaczna, pomimo iż obserwowano pewne rozproszenie publikacji geograficznych. Przed II wojną światową ukazywało się 6 czasopism: „Przegląd Geograficzny” (1918–1939), „Wiadomości Geograficzne” (1923–1939), „Czasopismo Geograficzne” (1923–1939), „Polski Przegląd Geograficzny” (1923–1934), „Wiadomości Służby Geograficznej” (1927–1939) oraz „Z bliska i z Daleka”. Ta ostatnia pozycja wydawana we Lwowie w latach 1933–1939 stała się pierwowzorem dla powojennego czasopisma popularno-naukowego „Poznaj Świat”³⁶. Z wymienionych tytułów tylko dwa, tj. „Przegląd Geograficzny” i „Wiadomości Geograficzne”, stanowiły oficjalne organy Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Do grupy tej dołączyło w 1947 r. „Czasopismo Geograficzne” [dalej skrót: „Czasopismo”], które w okresie międzywojennym było organem Zrzeszenia Polskich Nauczycieli Geografii, Towarzystwa Geograficznego we Lwowie i w Poznaniu³⁷. Na łamach „Czasopisma”, które powstało w 1923 r. zamieszczano m.in. artykuły programowe, metodyczne, naukowe i opisowe, a także wiadomości geograficzne, sprawozdania z wystaw oraz nowości wydawnicze. Pierwszym redaktorem pi-

³¹ J. St. Bystron, *Studjum etnografii w Krakowie*, „Wiadomości Geograficzne”, t. 5, z. 6, 1927, s. 106–108.

³² Tamże, t. 7, z. 9–10, 1929, s. 145–149.

³³ Tamże, t. 11, z. 1–2, 1933; t. 8, z. 10; t. 12, z. 1–2, 1934.

³⁴ Tamże, t. 5, z. 1, 1929; t. 2, z. 7, 1924; t. 7, z. 9–10, 1929; t. 8, z. 8–9, 1930.

³⁵ Tamże, t. 2, z. 5, 1924; t. 4, z. 5, 7–8, 1926; t. 6, z. 7, 9–10, 1928.

³⁶ J. Szupryczyński, op.cit., s. 13.

³⁷ A. John, *Polskie Towarzystwo Geograficzne w pięćdziesiątym czwartym roku swojej działalności*, „Przegląd Geograficzny”, t. 43, z. 1, 1972.

sma wydawanego przez Książnicę „Atlas” został Juliusz Jurczyński³⁸. Po wojnie funkcję tę objął Julian Czyżewski³⁹.

Na łamach „Czasopisma Geograficznego” już w okresie międzywojennym dało się obserwować zainteresowanie problematyką etnograficzną. Kwerenda roczników z okresu międzywojennego ujawniła obecność w „Czasopiśmie” licznych artykułów o charakterze etnograficznym i antropologicznym. Autorami tych publikacji byli wybitni ówczesni etnografowie, etnologzy i antropologzy: Seweryn Udziela, Jan Stanisław Bystron, Stanisław Poniatowski, Adam Fischer. Należy zaznaczyć, iż „Czasopismo” stało się organem PTG dopiero po wojnie, kiedy to nastąpiła konsolidacja towarzystw geograficznych w Polsce. Ze względu jednak na rolę jaką pismo odegrało w promowaniu etnografii w naszym kraju ten okres działalności periodyku zasługuje na szersze omówienie.

W pierwszych rocznikach „Czasopisma” z lat 1924–1925 odnajdziemy interesującą serię artykułów Stanisława Poniatowskiego zatytułowaną „Z nowszych postępów etnologii”. W pierwszym artykule rozpoczynającym ten cykl autor przybliżył czytelnikom problematykę badań etnologicznych oraz podstawową terminologię stosowaną w tym obszarze wiedzy. W dalszej kolejności badacz omówił kulturę materialną, duchową i społeczną Pigmejów. W kolejnym numerze pisma ukazał się artykuł St. Poniatowskiego informujący o kulturze autochtonicznych mieszkańców Australii i Tasmanii. Materiał opublikowany w 1925 r. zawierał natomiast omówienie kultury pasterskiej, wolnomacierzystej i wolnopatriarchalnej⁴⁰. Kulturze materialnej ludów pasterskich poświęcony był artykuł J. Sochaniewiczówny pt. „Materiał budowlany na wsi polskiej”⁴¹ oraz tekst Władysława Kubijowicza pt. „Szałaństwo w Karpatach”⁴². Elementy wiedzy etnograficznej zawiera również artykuł Marii Wysokińskiej pt. „Z pobytu mego wśród Buriatów”⁴³.

Na łamach czasopisma ukazywały się teksty, których treści odnosiły się do związków etnografii z geografiami. Do takich relacji nawiązywał materiał A. Fischera pt. „Zagadnienia etnograficzne przy nauce geografii”. Badacz we wstępie do artykułu przybliżył czytelnikom czym jest etnologia i antropologia, następnie zaprezentował różnorodne koncepcje dotyczące teorii kultury. Autor zwrócił uwagę na rolę jaką etnografia może pełnić w programach szkolnych. Badacz słusznie zauważył, iż „szczególnie wiele pola do popisu ma etnografia w związ-

³⁸ J. Bański, A.T. Bankowski, op.cit., s. 494., *Przedwojenne czasopisma pedagogiczne w zbiorach PBW w Łodzi*, <http://www.pbw.lodz.pl/PRZEDWOJENNE%20PDF.pdf> [dostęp 10.08.2012].

³⁹ J. Kondracki, op.cit., s. 36.

⁴⁰ St. Poniatowski, *Z nowszych postępów etnologii*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 2, z. 1, 1924, s. 61–72; t. 2, z. 3, 1924, s. 412–422; t. 3, z. 1–2, 1925, s. 76–88.

⁴¹ J. Sochaniewiczówna, *Materiał budowlany na wsi polskiej*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 6, z. 2–3, 1928, s. 86–96.

⁴² Wł. Kubijowicz, *Szałaństwo w Karpatach*, tamże, t. 1, z. 1, 1923, s. 154–160.

⁴³ M. Wysokińska, *Z pobytu mego wśród Buriatów*, tamże, s. 161–167.

ku z geografią ze względu na znaczną ilość zagadnień antropogeograficznych. Wśród tych problemów zasadnicze znaczenie ma stosunek człowieka do otoczenia, do warunków naturalnych. Tylko etnografia właściwie poucza w jakich warunkach człowiek może żyć, jakiego rodzaju ludzie żyją w danych okolicznościach i w jakich formach to życie ludzkie się objawia⁴⁴. Do tej samej problematyki nawiązywał tekst J. St. Bystronia, pt. „Zagadnienia etnograficzne w podręcznikach geografii Polski”. Autor dokonał gruntownego przeglądu polskich podręczników geografii w poszukiwaniu treści etnograficznych. Badacz krytycznie odniósł się do wielu ówczesnych publikacji geograficznych wskazując, że niewłaściwie i często nierzetelnie prezentują one wiedzę etnograficzną⁴⁵. Do edukacji geograficznej i roli etnografii w procesie nauczania odnosi się również artykuł zatytułowany: „Muzeum etnograficzne a nauka geografii w szkole” autorstwa Janiny Kławe⁴⁶. Z kolei tekst Józefa Wąsowicza pt. „Przyszłość kongresów słowiańskich geografów i etnologów” stanowił przyczynek do dyskusji o celowości kontynuowania kongresów, w których obie dyscypliny naukowe występowałyby na równi obok siebie. Dylematy te przekładały się na szerszą dyskusję toczącą się w okresie międzywojennym, na temat związków i relacji jakie zachodziły pomiędzy geografią a etnografią. Autor prezentował opinie naukowców na ten temat, którzy często wyrażali przeciwstawne stanowiska⁴⁷. Warto zaznaczyć, iż spod pióra Józefa Wąsowicza wychodziło wiele tekstów z zakresu antropogeografii, które wielokrotnie zawierały elementy wiedzy etnograficznej. Wiele z tych materiałów publikowało „Czasopismo Geograficzne”. Podobnie jak miało to miejsce w przypadku innych omawianych periodyków, także w „Czasopiśmie” zamieszczano recenzje prac, których autorami byli uznani ówcześni etnografowie i antropolodzy m.in.: K. Moszyński, St. Udziela, J. St. Bystron, J. Siemiradzki, A. Fischer⁴⁸.

⁴⁴ A. Fischer, *Zagadnienia etnograficzne przy nauce geografii*, tamże, t. 6, z. 2–3, 1928, s. 157–161.

⁴⁵ J. St. Bystron, *Zagadnienia etnograficzne w podręcznikach geografii Polski*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 3, 1925, z. 1–2, s. 180–187. Należy podkreślić, iż w 1926 r. ukazują się niemal równocześnie we Lwowie dwa podręczniki akademickie do nauki etnografii A. Fischera – „Lud polski” i J. St. Bystronia – „Wstęp do ludoznawstwa”.

⁴⁶ J. Kławe, *Muzeum etnograficzne a nauka geografii w szkole*, tamże, s. 15–18.

⁴⁷ J. Wąsowicz, *Przyszłość kongresów słowiańskich geografów i etnologów*, tamże, t. 8, z. 4, 1930, s. 312–316.

⁴⁸ Na łamach „Czasopisma Geograficznego” zamieszczono następujące recenzje naukowe prac J. St. Bystronia: A. Czetnik, *Kurpie*, (t. 2, z. 2, 1924, s. 3); Fryzy ludowe, rys. G. Pilatti, (t. 2, z. 1, 1924, s. 118–119); I. Gulowski, *Kaszubi*, (t. 2, z. 3, 1924, s. 494–496); J. Talko-Hryncewicz, *Muślimowie, czyli tak zwani Tatarzy litewscy*, (t. 2, z. 3, 1924, s. 497–498); S. Udziela, *Krakowiacy*, (t. 2, z. 3, 1924, s. 497). Ponadto w czasopiśmie ukazały się recenzje pióra A. Fischera dzieł J. St. Bystronia: *Nazwy i przezwiska polskich grup plemiennych i lokalnych*, (t. 4, z. 3, 1926, s. 133–134), C. Pietkiewicz, *Polesie rzeczywiste*, (t. 7, z. 1, 1929, s. 51–53); J. Czekanowskiego, *Antropologie von Polen*, (t. 7, z. 4, 1927, s. 249–250); K. Moszyńskiego, *Polesie wschodnie*, (t. 7, z. 1, 1927, s. 51–53). Na łamach pisma pojawiły się także

Po II wojnie światowej ilość tekstów publikowanych w „Czasopiśmie” odwołujących się do etnografii gwałtownie spadła. Zapewne wynikało to z postępującej specjalizacji pisma, na co wpływ miał proces usamodzielnienia się obu dyscyplin naukowych. Związki pomiędzy geografiami a etnografiami wyraźnie słabły. Mimo to kilka artykułów publikowanych po 1945 roku zasługuje na naszą uwagę. Należy do nich tekst Andrzeja Jagielskiego, pt. „Ludność autochtoniczna w Afryce Północnej” z 1956 r.⁴⁹ oraz artykuł Andrzeja Maryańskiego pt. „Ludność Australii według pochodzenia etnicznego”⁵⁰. Na szczególną uwagę zasługuje praca Wojciecha Janickiego zatytułowana „Tatarzy w Polsce – naród, grupa etniczna czy ludzie pogranicza?”⁵¹. Autor dokonał charakterystyki ludności tatarskiej w Polsce oraz nakreślił stosunki jakie panowały pomiędzy Tatarami a Polakami na przełomie wieków. Do problematyki mniejszości etnicznej w Polsce nawiązywał także obszerny artykuł Małgorzaty Flagi, zatytułowany „Mniejszość karańska w Polsce – w przeszłości i obecnie”⁵². Tekst dostarczył wiedzy na temat historii i genezy Karaimizmu. Ponadto autorka zapoznała czytelników z organizacją i działalnością gmin karańskich w Polsce, a także opisała życie codzienne Karaimów oraz perspektywy rozwoju tej społeczności w naszym kraju. Warto przywołać także tekst Petyra Sławejkowa mówiący o etnograficznej charakterystyce ludności Bułgarii⁵³ oraz materiał Mieczysława

recenzje naukowe innych autorów: S. Poniatowski (rec.): J. Siemiradzki, *O Indianach Południowej Ameryki*, (t. 4, z. 2, 1926, s. 135); Czekanowski J. (rec.): J. Smoleński, *Względne przewyżki i niedobory ludności polskiej na obszarze Rzeczypospolitej*, (t. 5, z. 1, 1927, s. 36–37); Czekanowski J. (rec.): J. Rogowski, *Mazurzy prusecy*, (t. 5, z. 1, 1927, s. 35); M. Woźnowskiego (rec.): W. Kubijowicz, *Życie pasterskie w Beskidach Wschodnich*, (t. 5, z. 1, 1925, s. 141–142); J. Falkowski (rec.): J. Makosiński, *Etnografia Polski w nauczaniu geografii. Objasnienia na fryzach ludowych Pilattiego*, (t. 10, z. 4, 1932, s. 222–223); Z. Świetlik (rec.): A. Fischer, *Pierwiastki bałtyckie w ludowej kulturze kaszubskiej*, (t. 15, 1937, s. 372). W czasopiśmie zamieszczono recenzje naukowe prac: K. Moszyńskiego pt. *Badania nad pochodzeniem i pierwotną kulturą Słowian*, (t. 3, z. 2, 1926, s. 132–133) oraz S. Udzieli, pt. *Dwory. Zapiski etnograficzne z 1901 i 1902 r.*, (t. 3, z. 2, 1926, s. 133). Recenzje te zostały podpisane przez autora literą „B”. Z kolei recenzja naukowa pracy E. Kucharskiego pt. *Etniczne oblicze ziem polskich przed przyjściem Słowian. Na podstawie nazw miejscowych i rodowych*, (t. 11, z. 3, 1933, s. 97–98) została sygnowana inicjałem – „M”.

⁴⁹ A. Jagielski, *Ludność autochtoniczna w Afryce Północnej*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 27, z. 1, 1959, s. 279.

⁵⁰ A. Maryański, *Ludność Australii według pochodzenia etnicznego*, tamże, t. 61, z. 3, 1990, s. 322–327.

⁵¹ W. Janicki, *Tatarzy w Polsce, naród, grupa etniczna czy „ludzie pogranicza”*, tamże, t. 71, z. 2, 2000, s. 173–187.

⁵² M. Flaga, *Mniejszość karańska w Polsce w przeszłości i obecnie*, tamże, t. 73, z. 1–2, 2002, s. 13–25.

⁵³ P. Sławejkow, *Etnograficzna charakterystyka ludności Bułgarii*, tamże, t. 71, z. 2, 2000, s. 223–231.

Wojeckiego pt. „Ludność grecko-macedońska w Polsce”⁵⁴. Pewne treści etnograficzne niosą również artykuły, w których dominują informacje statystyczne z zakresu antropogeografii i geografii ludności. Na uwagę w tym względzie zasługuje cykl artykułów Piotra Eberhardta *Problemy narodowościowe*, w tym: „Problemy narodowościowe Litwy”⁵⁵, „Problemy narodowościowe Wileńszczyzny”⁵⁶, „Problemy narodowościowe Bośni i Hercegowiny”⁵⁷, „Problematyka narodowościowa Macedonii”⁵⁸ i wiele innych. Autorami tych publikacji byli najczęściej geografowie, dla których zagadnienia geografii ludności, osadnictwa, wsi i rolnictwa, a zatem obszary pozostające w bliskim sąsiedztwie z etnografią stanowiły przedmiot szczególnych zainteresowań.

Reasumując, tematyka etnograficzna, etnologiczna i antropologiczna była obecna w czasopismach Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Szczególnie aktywne w tym względzie było „Czasopismo Geograficzne”, a zaraz po nim „Przegląd Geograficzny”. Znacznie skromniej etnografia prezentowana była na łamach „Wiadomości Geograficznych”. Należy zaznaczyć, że artykuły o interesującej nas tematyce występowały w wymienionych periodykach jedynie jako uzupełnienie głównych treści geograficznych. Wyjątkowo obfity materiał etnograficzny i etnologiczny zarówno pod względem ilościowym i jakościowym mogliśmy zaobserwować w okresie międzywojennym. Autorami tych publikacji byli uznani ówczesni etnologowie i etnografowie, tacy jak: J. St. Bystron, A. Fischer, St. Poniatowski. Po drugiej wojnie światowej liczba artykułów o charakterze etnograficznym ukazujących się w „Czasopiśmie” i w „Przeglądzie” wyraźnie spadła. Zapewne wpływ na tą sytuację miała postępująca autonomizacja zarówno etnologii, jak i geografii. Wachlarz poruszanych zagadnień etnograficznych i etnologicznych w periodykach PTG był dość zróżnicowany. Dało się zaobserwować w miarę równomierne zainteresowanie zarówno problematyką krajową, jak i etnografią powszechną. Duży nacisk kładziono na popularyzację etnografii i etnologii wśród czytelników pism, których większość stanowili geografowie. W okresie po II wojnie światowej w czasopismach PTG wzrosło zainteresowanie niektórymi grupami mniejszościowymi (szczególnie: Karaimami, Romami) oraz konfliktami etnicznymi.

W okresie powojennym Polskie Towarzystwo Geograficzne poza wymienionymi pismami wydawało także „Biuletyn PTG” (później „Dokumentacja Geograficzna”), „Przegląd Radzieckiej Literatury Geograficznej” (później –

⁵⁴ W. Mieczysław, *Ludność grecko-macedońska w Polsce*, tamże, t. 46, z. 3, 1975, s. 313–314.

⁵⁵ P. Eberhardt, *Problemy narodowościowe Litwy*, tamże, t. 62, z. 1, 1992, s. 25–49.

⁵⁶ P. Eberhardt, *Problemy narodowościowe Wileńszczyzny*, tamże, t. 69, z. 2, 1997, s. 17–22.

⁵⁷ P. Eberhardt, *Problemy narodowościowe Bośni i Hercegowiny*, tamże, t. 72, z. 1, 2001, s. 3–22.

⁵⁸ P. Eberhardt, *Problematyka narodowościowa Macedonii*, tamże, t. 72, z. 2, s. 139–150.

„Przegląd Zagranicznej Literatury Naukowej”) oraz szereg innych druków, w tym biuletynów i sprawozdań z prac komisji geograficznych. W roku 1948 zaczął ukazywać się w Krakowie kierowany do szerokiego kręgu czytelników magazyn popularnonaukowy „Poznaj Świat”, a w Warszawie – czasopismo dla nauczycieli „Geografia w Szkole”⁵⁹.

Summary

The article focuses on the review of the Geographic Materials prepared by the Scientific Journals of the Polish Geographic Society. PTG dates back to 1917 when Jan Lewinski, Stanisław Lencewicz, Bolesław Olszewicz, Stanisław Poniatowski and Ludomir Sawicki took the initiative in establishing the Geographical Society in Warsaw. This organization from the very beginning of its existence published the ‘Geographic Review’ while PTG in Krakow published “Geographic News”. In both periodicals apart from the articles referring to Geography there were published materials of Anthropological and Ethnographic nature as well. A group of these periodicals has joined in 1947 the “Geographical Journal”, which during the interwar period was published by the Association of Polish Teachers of Geography the Geographical Society in Lwów and in Poznań. A lot of articles but to different extent, appeared in all these writings the authors of which were prominent Ethnographic researchers such as K. Moszyński, St. Udziela, J. St. Bystroń, J. Siemiradzki, A. Fischer.

⁵⁹ B. Olszewicz, *Powstanie...*, s. 37.